

Jussi Ylikoski

Oulu ülikooli saami keele professor, uurinud peamiselt soome-ugri keelte morfoloogiat ja süntaksit

Eesti keele distributiiv

Tulgu või uputus, aga nädalavahetuste hommikuti peavad laual olema pannkoogid moosiga! Aga kui on jälle argipäev, ütleb selle kokablogi asemel üks rösteritootja oma reklaamis, et röstsaia süüakse kõige meelsamini hommikuti, mis on üks päeva kõige kiiremaid aegu. Eesti keele grammatika vaatlejale on need põnevad uudised: hommikuti olevat ju määrsõna ja määrsõnadel puuduvat nimisõnadele omased laiendid. Aga neis lauseis on fraasid nädalavahetuste hommikuti ja hommikuti, mis on üks päeva kõige kiiremaid aegu. Kas siin on tegemist määrsõnade või nimisõnafraasidega? Otse välja öeldes – kas hommikuti on pigem nimisõna hommik mingis seni tundmatus käändevormis?

Selles artiklis¹ esitan vaatlusi ja järeldusi, mille põhjal võib küsida, kas sõnu, nagu *hommikuti*, *erialati* ja *valdkonniti*, võiks pidada mingisugusteks käändevormideks. Tavaliselt käsitatakse neid tuletusliitega *-ti* moodustatud denominaalsete määrsõnadena, mille tähendust on iseloomustatud kui distributiivset. Nimetan neid järgnevas lihtsalt *distributiiviks*.

Eesti keele grammatikad pole kunagi esitanud distributiivi käändena, kuid distributiivseid *ti*-tuletisi on kirjeldatud juba 19. sajandil. Hiljem on neid teiste määrsõnade hulgas käsitlenud Astrid Villup (1969: 78–80) ja

¹ Artikkel toetub autori 18.06.2019 Tartu ülikoolis konverentsil „3rd Conference on Syntax of Uralic Languages“ peetud ettekandele „Dwarf cases in Estonian and elsewhere“ ning 2019. aastal ajakirjas *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* ilmuvale põhjalikumale artiklile „The distributive „dwarf case“ in Estonian“.

Reet Kasik (2015: 387–388, 398–400). Kuna distributiivide moodustamine on pisut ebaregulaarne, on keelekorraldajad pööranud tähelepanu sellele, et peaksime ütlema ja kirjutama muu hulgas *esmaspäeviti* ja *inimesiti*, mitte *esmaspäevati* ja *inimeseti*. Igal juhul on distributiive peetud üsna produktiivseks ja sobivaks asendama eriti kantseliitlikku tagasõna *lõikes* (Mäearu 2008: 119–120).

Distributiivi on kirjeldatud eelkõige morfoloogilisest vaatenurgast. Iseloomustus *distributiivne* ja võrdlemine sõnadega *lõikes* ja *kaupa* annavad küll aimu sõnade semantikast, süntaksist pole aga selle kategooria sõnade puhul kunagi räägitud. See on arusaadav, kuna määrsõnade süntaksit ei peeta üldse eriti tähelepanuväärseks – määrsõnu defineeritakse ju sageli sõnadena, millel puuduvad sellised erijooned, mis on tüüpilised näiteks nimi- ja tegusõnadele. Teisalt on määrsõnade hulgas just distributiivid nii produktiivsed, et peaaegu mistahes nimisõnaga võib moodustada *ti*-distributiive. Eriti tavalised on distributiivid, mis väljendavad mitmesuguseid ajalõike, klasse ja üksusi, nagu *hommikuti*, *reedeti*, *riigiti* ja *piirkonniti*. Vajaduse korral saab distributiive moodustada erinevatest nimisõnadest – nii vanadest omasõnadest (*emati*, *lapseti*, *lihati* jne) kui ka lugematutest uutest laensõnadest (*konfessiooniti*, *organisatsiooniti*, *sessiooniti* jne).

Distributiividel on siiski ka süntaks, olgugi et see pole uurijate tähelepanu pälvinud. Eriti huvitav on see, et distributiivide süntaks ei ole mitte määrsõnade, vaid nimisõnade oma: määrsõnadel pole ju sugugi kombeks omada laiendina omastavas käändes täiendeid või relatiivlauseid, kuid distributiivide puhul selliseid leidub. Distributiivide laiendiks võib olla ka omadus- ja asesõna. Väga tavalised sellised laiendid küll ei ole, aga tänapäeval on neid näiteks internetis miljardite eesti lausete hulgast päris kerge leida. Annan siin ülevaate enda märgatud lausetest, kus distributiivid ei ole üksikud määrsõnad, vaid sisaldavad mitmesuguseid nimisõnadele omaseid laiendeid. Kuigi mõned nähtused on tavalisemad kui teised, on minu vaatenurk eelkõige kvalitatiivne, mitte kvantitatiivne.

Teatud periooditi nädalavahetuste hommikuti

Kõige tavalisem distributiivide laiend on relatiivlause, mis käitub nagu nimisõnu laiendav relatiivlause kunagi. Internetist on võimalik leida sadu selliseid lauseid:

- (1) Kobarpeavalud esinevad **periooditi, mis võivad kesta 4-8 nädalat**. (www.virtuaalkliinik.ee)
- (2) Ka Siret Kotka nägi probleemi selles, et volikogude istungid toimuvad valdavalt **kolmapäeviti, mis on aga riigikogus kõige pikem tööpäev**. (Virumaa Teataja 01.03.2016)
- (3) Nii kodu- kui rändrotid elavad tavaliselt **rühmiti, mida võib nimetada suurperekonmaks**. (Järva Teataja 07.02.2008)

Üsna tavalised on ka nii ainsuses kui ka mitmuse omastavas käändes täiendid:

- (4) Toiduainete kvaliteedi erinevus **Euroopa Liidu liikmesriigiti** on vastuvõetamatu ... (www.err.ee)
- (5) Miks otsustasime oma lehes välja tuua need mitte just kõige huvipakkuvad erialad **Eesti ülikooliti**? (Õpetajate Leht 28.08.2015)
- (6) Tulgu või uputus, aga **nädalavahetuste hommikuti** peavad laual olema pannkoogid moosiga! (www.kokkama.ee)
- (7) Siis ja **teiste päevade õhtuti** tegelen Loviisaga nii palju kui võimalik. (Pere ja Kodu 12/2008)

Võimalikud on ka mõned omadussõnalised täiendid, aga need on peaaegu eranditult ühildumatud. Kõige tavalisemad on *teatud* ja teised omadussõnalised mineviku kesksõnad:

- (8) Kutsealasele õppele lubatud õppetundide arvu on alates 1992. aastast pidevalt vähendatud, varem aga vaid **teatud erialati** nii vähendatud kui ka suurendatud. (Õpetajate Leht 20.01.1995)
- (9) Tegelikult on „AK“ **teatud periooditi** olnud veidi enne üheksat ja ka pisut hiljem. (menu.err.ee)
- (10) Teise võimalusena võivad eksperdid üles näidata oma huvi **allpool nimetatud valdkonniti**. (ec.europa.eu)
- (11) Kui vaadata töötajate suhtarve ehitussektoris **loetletud valdkonniti**, siis võib väita, et ... (annaabi.ee)

Lisaks esinevad koos distributiividega omadussõnalised või omadussõnade sarnased sõnad, mida on mõnikord nimetatud vaegomadussõnadeks, mõnikord määratlevateks või umbmäärasteks asesõnadeks, vahel isegi nimi- ja määrsõnadeks. Siin pole kõige olulisem see, mis sõnaliiki *enamus*,

eri, iga, mingi, oma ja *omaette* paigutatakse, vaid pigem see, et koos distributiiviga meenutavad needki nimisõna- ja mitte määrsõnafraase:

- (12) Mina söön ka **suurem enamus hommikuti** täistera kaerahelbeputru. (foorum.kaaluabi.ee)
- (13) Vastanutest 66,0% (349 tudengit) arvab, et tudengitel ei peaks olema eristavat sümboolikat **eri õppeastmeti**. (www.ttu.ee)
- (14) Juba paar viimast nädalat olen nagu ära neetult **iga õhtuti** tatsanud külmkapi juurde ja hakanud, äraolev pilk silmis, masinlikult sellerit tükeldama. (www.katrinpress.com)
- (15) Kes oleks huvitatud kepikõnnile tulemisest, **mingi õhtuti**? (naistekas.delfi.ee)
- (16) Aga maailmameri on juba nii erinev **oma piirkonniti**. (mk.eestiselts.org)
- (17) **Omaette laudkonniti** jorisejaid ei olnud. (www.ohtuleht.ee)

Omadussõna *erinev* siiski muutub ja on järgnevas Juhan Partsi lauses distributiivi täiendina mitmuse omastavas:

- (18) Siia maani on olnud alati patendi taotlemiseks, kas siis taotletakse siseriiklikku patendikaitset või nn täna olemasolevat Euroopa patenti, millel on omakorda piirangud **erinevate riigiti** jne, jne, väga keerukas süsteem. (www.valitsus.ee)

Viieteistkümnes kääne?

Pole võimalik kõiki mõeldavaid seisukohti kaaluda ega leida ammendavaid definitsioone selle kohta, mida tähendavad *määrsõna, nimisõna* ja *kääne* eesti keeles, aga on selge, et eespool esitatud distributiivid pole sugugi tavapärased määrsõnad. Kui distributiividel on sellised laiendid nagu siin esitatud näidetes, ei saa neid asendada teiste määrsõnadega, küll aga kõik-suguste nimisõnade ja nende käänevormidega. Näiteks viimati mainitud *erinevate riigiti* meenutab fraasi *erinevate riikide* ja eriti niinimetatud nelja viimast käänet, mille omadussõnalised täiendid on omastavas nii nagu *erinevate riikideni/riikidena/riikideta/riikidega*. Seega võiks ka samamoodi käituvat distributiivi pidada peaaegu kääneks või vähemalt millekski käändetaoliseks, näiteks „kääbuskääneks“, samamoodi kui Pluutot ja mõnda teist taevakeha kutsutakse 2006. aastast alates kääbusplaneediks,

sest need ei täida kõiki kriteeriume, mis planeedile on omal ajal seatud. Teisest küljest on selge ka see, et kuigi interneti lugematutes tekstides on sadu või lausa tuhandeid distributiive erinevate laienditega, on nende osakaal siiski üsna väike.

On selge, et mitte kõik eesti keele kõnelejad ei kiidaks kõiki eespool esitatud näitelauseid heaks, lisaks ei ole distributiividel sugugi mitte kõiki nimisõnavormide omadusi. Suur erinevus distributiivi ja nn päris käänete vahel on see, et esimesel ei ole eraldi ainsuse ja mitmuse vorme. Peamine põhjus on distributiivi mitmuslikus tähenduses. See paistab välja ka välimuses: mõnikord liitub *-ti* ainsuse omastava tüvele (nt *hommikuti*, *erialati*), mõnikord aga mitmuse *i*-tüvele (*piirkonniti*, *inimesiti*; norminguvastaselt ka *inimeseti*). Ometi on huvitav, et leidub ka *de*-tunnusega distributiivvorme, nagu *riikideti*, *inimesteti* ja *kohvikuteti*. Kuigi *riikideti* tähendab sama kui *riigiti* 'riikide kaupa, riikide lõikes', on see veel üks selge märk, et distributiiv sarnaneb paljude inimeste keeletajus nimisõnade ja nende käänetega. Kui sellised vormid ühinevad, ehkki äärmiselt harva, omadussõnalise täiendiga mitmuse omastavas, on sarnasus nelja viimase käändega muljetavaldav:

- (19) ... siis esiteks Americano on **erinevate kohvikuteti** erinev selle osas, kas lisatakse 1 või 2 shotti espressot, kuid tehniliselt on ta espresso + ekstra vesi. (karboom.blogspot.com)

Kuigi ühend *erinevate kohvikuteti* on kindlasti paljude, võib-olla enamiku meelest väga kummaline või täiesti võimatu, on ka neid, kes kasutavad tõepoolest ja täiesti loomulikult distributiivi enam-vähem käände moodi. Tõsi küll, see on äärmuslik näide, aga kui keegi nii oma blogis kirjutab, ei kasuta ta distributiivi määrsõnana, vaid pigem nimisõna käändena. Nii saabki nentida, et see, kelle arvates kõik eespool nähtud laused on täiesti võimatud, tunneb distributiivi ainult määrsõnana – või ei tunne seda üldse. Arvatavasti jääb aga enamik eesti keele kõnelejaid nende kahe äärmuse vahele, ja nii jääb ka distributiiv täiuslike käänete ja täiuslike määrsõnade vahele.

„Jagav“ või „eritlev“ kääbuskääne

Peale eespool kirjeldatud mitmesuguste laiendite on üks distributiivi märkimisväärne omadus produktiivsus. Hoolimata veidi ebareeglipärasest morfoloogiast paistab, et põhimõtteliselt on igast nimisõnast võimalik moodustada distributiiv, seda juhul, kui sellest oleks kasu. Kui tuhandeid distributiiviga lauseid lähemalt vaadata, saab ka selgeks, millal kasutatakse distributiive eriti rohkesti ja millal neid isegi vaja on. Distributiivid on väga tavalised koos tegusõnaga *erinema*, omadussõnaga *erinev* (näited 16, 19) ja nimisõnaga *erinevus* (näide 4) ning ka tegusõnadega *varieeruma*, *jagama*, *jagunema*, *jaotama*, *sorteerima* ja *kõikuma*. Muidugi on sageli võimalik asendada distributiiv näiteks tagasõnaga *kaupa*, aga siiski võib nentida, et tegemist on omamoodi reksiooniga, mida peetakse tavapäraselt käänete, mitte mäarsõnade tunnuseks. Igal juhul on distributiivi peamine funktsioon väljendada mingisugust distributsiooni ehk jaotumist mingisuguste üksuste *kaupa*, st üksuseti. Kõiksugu asjad maailmas erinevad nii *emati*, *lapseti*, *lihati* ja *kiviti* kui ka uute nimisõnadega väljendatult *konfessiooniti*, *organisatsiooniti*, *sessiooniti* jne. Eesti keele distributiivvormide täielik loend oleks põhimõtteliselt sama lõputu kui näiteks kaasätleva käände vormide loend. Kui tahaksime iseloomustada distributiivi eestikeelse nimetusega, sobiks nimetuseks esmajoones „jagav“ või „eritlev“ kääbuskääne.

On oluline tuletada meelde, et eesti keeles on ka teine kääbuskääne ehk „käände ja adverbi piirimail olev morfoloogiline vorm“ (EKG I: 60–61), nimelt viisiütlev ehk instruktiiv. Selle käände tahtis Johannes Aavik teiste läänemeresoome keelte eeskuju järgi eesti keelde tagasi tuua. Kuigi süstemaatiline võrdlemine pole siin võimalik, on ilmselge, et distributiivil on käändesarnaseid erijooni palju enam kui instruktiivil. Instruktiivide loend ei ole sama lõputu kui distributiivide oma ja neil ei ole sama mitmekülgsed laiendid kui distributiivvormidel. Huvitav on ka see, et distributiivid on tulnud kasutusele kui käändevormid juba ammu, seda ilma Aaviku või teiste keeleteadlaste panuse ja isegi tähelepanuta. Distributiivi ajalugu vajab aga sellegipoolest uurimist, sest käändesarnased distributiivid on olnud kasutusel juba vähemalt 20. sajandi algupoolel:

- (20) **Möödunud öösiti** kuni 10 kraadini ulatuw külm on kaanetanud Emajõe terwes pikkuses. (Postimees 23.11.1935).

Kokkuvõtteks

Eespool andsin ülevaate *ti*-lõpuliste sõnavormide kasutusest eelkõige süntaktilisest vaatenurgast. Kui uurimismaterjalina on kasutada kõik, mis praegu internetist saadaval, on võimalik leida sadu lauseid, kus distributiivid esinevad mitmesuguste laienditega ja paistavad seetõttu nagu nimisõnafaasid, mitte üksikud hajusad mäarsõnad. Distributiivide produktiivse morfoloogia, nimisõnade süntaksi ja distributiivse semantika pärast olen pannud ette, et mäarsõnade asemel võiksime rääkida „jagavast“ või „eritlevast“ käändest või vähemalt käändesarnasest „käabuskäändest“. Lõpuks rõhutan, et see artikkel ei võta seisukohta küsimuses, kas kõik või ükski esitatud lausetest on head ja eesti normkirjakeeles soovitatavad – normeerimise jätan lihtsalt neile, kellele see kuulub. Siiski sobivad lõpetuseks Kristiina Krossi (1979: 480) 40 aastat tagasi instruktiivi kohta kirjutatud sõnad nüüd ka distributiivi kohta: „Keelepraktika seisukohalt on aga oluline, et eesti keeles eksisteerib ajalooliselt põhjendatud, mugavaid ja otstarbekaid väljendusvõimalusi pakkuv keelemall, mida võiks teataval juhitudel edukalt tarvitada, ükskõik kuidas teda parasjagu nimetatakse.“

Viidatud kirjandus

- EKG I = Erelt, Mati; Reet Kasik; Helle Metslang; Henno Rajandi; Kristiina Ross; Henn Saari; Kaja Tael; Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kasik, Reet 2015. Sõnamoodustus. Eesti keele varamu I. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kross, Kristiina 1979. Eesti instruktiivist. – Keel ja Kirjandus 8, 474–480.
- Mäearu, Sirje 2008. Sõnamoodustusabi. – Maire Raadik (toim.), Keelenõuanne soovitab 4. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 95–120.
- Villup, Astrid 1969. Adverb eesti keeles. Õppematerjal. Tallinn: ENSV Kõrgema ja Kesk-erihariduse Ministeerium.